

HÁROM MESTER

THREE MASTERS

Halász László

az MTA doktora, professor emeritus

laszlohalasz845@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A szerző a közelmúlt magyar pszichológiatörténetének három kiemelkedő alakja: Kardos Lajos, Mérei Ferenc és Marton Magda munkásságának meghatározó jegyeit vizsgálja. Leírja, miként befolyásolták eltérően ugyan, de egyaránt igen kedvezőtlenül az 1950-es évek egzisztenciájukat, illetve későbbi pályafutásukat. Egyetemistaként mint Kardos tanítványa, közvetlenül meg tapasztalhatta, miként törekszik mestere gúzsban táncolva megőrizni a tudományos kompetenciát. Szembeszáll a közfelfogással, amely szerint azonos diszciplínán belül aligha lehet valami távolabb egymástól, mint a Karl Bühler-tanítvány Kardos és a Henri Wallon iskolájából kikerülő Mérei munkássága. Részletesen elemzi, hogy munkájuk javát, minden különbség ellenére, a mélységesen közös gestaltpszichológiai szemlélet hatja át. A Harkai Schiller-tanítvány Marton Magda rendkívüli szintetizáló kvalitásait jellemző munkái több ponton érintkeznek mind Kardoséival, mind Méreiéivel, és nem kevésbé lucidusak, miközben túl is mutatnak rajtuk. Marton személyiségét különössé tette a tárgyhoz való lélekkel teli, vagy ha így jobban tetszik, libidinózus viszony. A páratlan tartás.

ABSTRACT

The most important traits of three prominent figures of the Hungarian psychology in the recent past, namely Lajos Kardos, Ferenc Mérei and Magda Marton are investigated. The harmful effects of the 1950s on their existence and scientific career are presented. As a student of Kardos, the author was able to directly experience how his master tried to maintain scientific competence while being obstructed at every turn. It is analyzed in detail that in spite of all the differences in their subjects, the works of Kardos as a former student of Karl Bühler and of Mérei as a former student of Henri Wallon can be characterized by the same essential approach of Gestalt psychology. Marton as a former student of Paul Harkai Schiller has produced versatile works of exceptional synthetic quality which are connected with both Kardos's and Mérei's works in some points and lucid like theirs, while they go beyond in many respects. Her personality was unique because of being extraordinarily full of libido and moral standing toward the subject.

Kulcsszavak: ötvenes évek, pszichológia helyzete, Kardos Lajos, Mérei Ferenc, Marton Magda, kompetencia

Keywords: the Fifties, psychology in Hungary, Lajos Kardos, Ferenc Mérei, Magda Marton, competence

EGY

„A tolokodás lehet néha valami kétségbeejtő helyzet eredménye, amikor például az égő színházból menekülünk, de nagy általánosságban csak a jellegzetesen tolokodó ember tolokodik. S ha ezt az embert jól megnézzük, látjuk, hogy mindennél tolokodik, nemcsak a villamoson, az utcán és a látványosságoknál. A tolokodó 'tol', nekimegy a tárgyoknak és az embereknek. Amit csak lehet, félretaszít az útból. Sőt ott is tolokodik, ahol arra semmi szükség nincs. Még akkor is tolokodik, amikor egyedül van s az út nyitva áll előtte...” A tolokodóról szóló karcolat kezdődik így – olvashatták a múlt század harmincas éveinek közepén azok, akik kedvelték a *Pesti Hírlap* rendszeres vasárnapi mellékletét. Szerzőjük nem Karinthy Frigyes vagy Nagy Lajos, hanem Kardos Lajos volt. Azután írta, hogy eredetileg matematikusnak készülve, de Karl Bühler pszichológus tanítványaként folytatva, az „egész lelki életet átható alakelv” jegyében fogant érzékelés-lélektani munkáit német nyelven publikálta, majd az Egyesült Államokban tanított. Hazatérve, egyetemi munkalehetőség híján, tíz éven át pszichodiagnosztaként és tanácsadóként dolgozott, miközben nagyobb elméleti munkájával foglalkozott, amelyet 1945 után fejezett be. És két éven át a négyflekkes tárcaműfajt is sikerrel művelte. Élete utolsó éveiben – jól tudva, mennyire meglep – maga hívta fel erre figyelmemet, és nyomban felolvasta egyik írását. Jelezve, hogy ez sem volt távol tőle, és érzékeltetve, hogy mélységes elköteleződése az „életidegen-elvont” problémák iránt nem valamiféle – úgymond – alkati egyoldalúság következménye, hanem tudatos választás és gondosan kimunkált attitűd eredménye.

Amikor hetven éve egyetemista lettem, a pszichológia nemhogy divatos szak, de semmilyen szak nem volt. A tanszéke azonban megmaradt, hogy a leendő tanárok és főként az óvónő- meg tanítóképzők leendő pedagógia oktatói mégis valamelyes lélektani ismeretekben részesüljenek. Kardos már az első találkozásunk alkalmával elmondta, hogy a pszichológusnak sok olyan apró ténytet megismernie, ami fárasztó, netán unalmas. De nem hittem volna, hogy ennyire az, amint egy szovjet szerző nem igazán egyetemi tankönyvét fejezetről fejezetre betűhíven követő előadásai, talán inkább felolvasásai voltak. Kedvem azonban nem vette el. Végül is nem pszichológusoknak szóltak. És Kardos elérte az illetékeseknél, hogy kivételes kegyként külön tanrendet állíthasson össze, eleinte másodmagam, később negyedmagunk – mint leendő pszichológusok számára.

Mire egy tanév múltán, a Kardos irányította heti szemináriumokra került a sor, némileg már benőtt a fejem lágya. Megértettem, hogy a lapos előadásszövegeket főként a kényszerű óvatossággal elegy félelem irányította. Ne találjon benne senki olyasmit, amibe bele lehet kötni, ki tudja milyen következményre. A szemináriumokon eleinte a tanszékhez tartozók és a Gyermeklélektani Intézet két munkatársa vett részt, de a kör fokozatosan bővült. Alapvető pszichológiai jelenségek voltak a szeminárium tárgyai. Kardos bevezetett, megjegy-

zéseket fűzött a referátumokhoz, azok elhangzása közben is, és kommentálta a vitát. Még közel voltam ahhoz a felsős gimnazistához, akit a családi kör tagjainak viselkedéséről-szokásairól az anyjával gyakori naiv emberismereti beszélgetések/elemezgetések, meg a sok regényolvasás során a hősök tulajdonságaira irányuló érdeklődés vezetett a pszichológiához. (Az írásbeli érettségim azon kevesek közé tartoztam, akik nem a verselemzést választották, hanem a *Rokonok* Béla bácsijának jellemzését. Kamatoztattam, amit úgy-ahogy begyakoroltam.) Hogyne zavart volna eleinte az (a fizikusi-matematikusi) egzaktásra törekvés, amelyet úgyszólván összeegyeztethetetlennek hittem az olyan pszichológiai mintázatok, mint a jellem vagy az irodalmi hatás megközelítésével. Ez nem az én pszichológiám – éreztem. Kardos „túlmagyarázásai” amúgy is kritikussá tettek. A pontosság olyan mértékű keresésével és számonkérésével találtam magamat szemben, amit az első indulaton túl is hajlamos voltam kicsinyesnek és idegesítőn feleslegesnek minősíteni. Könnyű felfedezni a racionalizációt. Tudatlanságom okán lebecsültem, mert képtelen voltam értékelnit azt, ami ellenállásomat kiváltotta. Most, pontosabban csak most, hogy ezeket a sorokat írom, fogalmazom meg, hogy azon az említett első találkozáson Kardos éppen annyi idős volt, mint az akkor már két éve halott apám. Erről ennyi legyen elég.

Lassan, lassan azonban, csak „átjött az üzenet”. Igazán csak utólag tudatosítottam, hogy a helyzetnek és világunk természetének alaposabb megértésében mekkora szerep jutott Kardos – mai terminussal – akadémiai doktori védésének, az 1954/55-ös tanév végén. Amolyan beavatásféle volt. Harmadévesként először vettem részt ilyen processzuson, amelyet hogyne éreztem volna szárnalmasnak, nevetségesnek, megalázónak és méltatlannak. Megjelenik újra előttem a jócskán ötvenes éveit taposó Kardos, akit a nagyszerű Bühler egykori tanítványaként és jeles *gestalt*lélektani szemléletű munkák (errefelé akkor nem volt kimondottan jó pont) szerzőjeként, kiszolgáltatottnak éreztem. Már a disszertáció tárgya: *Pavlov kutatásai és a lélektan*, vagyis egy pavlovi alapú pszichológia kidolgozása is ezt jelezte. A két éven át terjedelmes értekezésén dolgozó Kardos alkalomadtán szólt róla, hogy tárgyát nem ő választotta. Pszichológus sem az opponensek, sem a bírálóbizottság tagjai között nem akadt. A három opponensből kettőre emlékeztem. A Pavlov-ügyekben kétségbevonhatatlan kompetenciájú kiváló neurofiziológusra, véleménye azonban nem maradt meg bennem. Nem úgy, mint a filozófus opponensé, akinek pozitív véleményén ma is átcseng hangvétele. Utána harmadéves társamnak parodizáltam. „Bármily dicséretes, nem elég, hogy az értekező egyik kezével Pavlov kezét fogja, a másikkal jóval szorosabban kellene Marxét megragadnia, a harmadikkal pedig feltétlenül Leninét.”

Hogy magam is gestaltos képpel éljek (ma könnyű): ez volt az alak. Háttérként pedig annak felidézése, hogy a pszichológia, a pedagógia szolgálójaként, a neveléstudományok között kapott nem annyira előkelő helyet. Kardos mint pszichológiai tanszékvezető docens a neveléstudományok kandidátusa volt; a tét pedig a

neveléstudományok doktora, illetve nyomában a professzori titulus. A háttérből felbukkan, amit immár nem sejtettem: jól tudtam. A szakot azért radírozták ki, mert ideológiailag kártékonynak ítélték. Nem egyedül.

Íme, okadatolva. „A világnézeti és politikai vonatkozású egyetemi oktatásban az apolitikus mezbe bujtatott klerikális reakció szelleme dominál. A bölcsészeti karon ma is teljes a tanszabadság.” Így háborgott már 1948-ban a leendő egypárt. És lőn, az 1949-es kormányrendelet szerint a bölcsészettudományi és természettudományi kar az 1949/50-es tanévtől kettévált. Létrejött a csak humán tudományokkal foglalkozó Bölcsészettudományi Kar, amit gyakorlatilag lefokoztak emelt szintű középiskolává. Az 1950/51-es tanévtől áttértek a kötött tanmenetű egyszakos tanárképzésre. Míg a könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok, néprajzosok külön képzéséről szóltak, a pszichológiát – mintha nem létezett volna – nem sorolták fel se tanári, se önálló szakként. Párhuzamosan, 1948-ban felszámolták a Magyar Pszichológiai Társaságot és folyóiratát, a *Magyar Pszichológiai Szemlét*. A Magyar Gyermektanulmányi és Neveléstudományi Társaság ugyanerre a sorsra jutott. Ugyancsak 1948-ban fejezte be tevékenységét a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület, amely a kívülről kényszerített megszüntetést megelőzendő önmagát oszlatta fel. Igaz, az ötvenes években néhány évre még a Magyar Közgazdasági Társaság is felfüggesztette működését. Ez része volt a hazai, egészében „reakciós” tudományos élet teljes átszervezésének. A tudományos társaságok feloszlatajáról szóló rendeletet 1947-ben adták ki, 1948-ban hajtották végre. De itt is voltak még egyenlőbbek. A legkorábban alapított Magyar Történelmi Társulat, vagy az ugyancsak régi Magyar Néprajzi Társaság, személyi garanciákkal/átalakításokkal megőrizhette folyamatoságát.

Az Akadémiát Lukács György már 1946-ban „a reakció fészekének” nevezte. Az 1949-es átszervezést az 1948-ban felállított Magyar Tudományos Tanács készítette elő. A korábban megválasztott rendes és levelező tagok egy részének tagságát elismerték, más részét a tanácskozó tagok közé sorolták. Ők szavazati jogukat elvesztették. A lefokozás pszichológust nem érinthetett, mert eleve nem volt köztük egy sem. A káderek, hogy az akkor kedvelt kifejezést használjam, sorsa szempontjából, az egypárt központja mellett, helyesebben alatta az Akadémia tudományos osztályainak, illetve 1951 végétől megalakított Tudományos Minősítő Bizottságnak (TMB) jutott szerep.

A kérdéses időszakban a filozófián és a történelmen kívül a neveléstudomány, akárcsak a jog- és a közgazdaságtan, az MTA II. Társadalmi-történelmi Osztályához tartozott. Ezt tizenegy rendes és tíz levelező tag alkotta. Főleg történészek, filozófusok, jogászok, de volt köztük közgazdász, néprajzos is. A TMB tizenhat tagból állt, ketten: Andics Erzsébet történész és Fogarasi Béla filozófus – nem kimondottan a „tudós” prototipikus példányai – voltak a II. Osztály tagjai. A műszaki tudományokat négy mérnök, az orvosi tudományokat három orvos (sebész, patológus, állatorvos), valamint egy-egy gyógyszerész, fizikus, matematikus, iro-

dalomtörténész, nyelvész, klasszika-filológus képviselte. A neveléstudománynak egyik testületben sem volt képviselője. A II. Osztály már érintett filozófus tagja, egyben az osztály titkára, Mátrai László azonban (hallgatásba burkolt) néhai szellemtudományi tevékenysége révén a pszichológiának némely kérdésével tényleg foglalkozott. Ez a többiekéről, illetve a TMB egyik tagjáról sem volt elmondható.

Márpedig előzetes pártközponti és egyéb egyeztetések után ők adták meg a tudományos fokozatot. Többeknek addigi munkásságuk alapján ítélték meg valamelyiket. Kardos vagy más pszichológus nem került be ebbe a körbe. De lehetőség nyílt egyszerűsített eljárásra, vagyis korábbi tudományos minősítésüktől megfosztott egyetemi tanárok, kutatóintézeti igazgatók és klinikai főorvosok pályázhattak fokozatra. Az illetékes osztály külön bizottsága, amelyben a titkár tevékenysége aligha volt mellékes, bírálta el, hogy a pályázó kandidátusi vagy doktori címet kapjon, vagy egyikre sem tartják méltónak. A pályázatok egy részében, kivált a társadalomtudományokban a TMB javaslatait a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága elé terjesztette. Az eljárásokat Révai József és még inkább Gerő Ernő felügyelte. Volt-e valaki, nem csak értelmiségi, aki akkortájt és még számos évtizedig nem ismerte félelmetes nevüket? A tudományos fokozat elnyerésére összesen 2540-en pályáztak, közülük erre nem volt jogosult 571 pályázó. Végül is, 1952-ben doktori fokozatot 131-en, kandidátusi fokozatot 724-en kaptak. Az utóbbiak között Kardos Lajos. Hogyan, miért és miért csak így, nem tudható. Az MTA Levéltárában a részletekről nincs dokumentum.

A kandidátusi fokozatot szerzőkből 105-öt felszólítottak, hogy minél előbb készítse el doktori disszertációját. Kardos volt az egyikük. A védésről készült jegyzőkönyv szerint: „*Pavlov kutatásai és a lélektan* című doktori értekezését, amelyet felszólítólevelével alapján nyújtott be, 1955. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Lissák Kálmán, Mátrai László, Went István, akadémiai levelező tagok. Kiküldött bírálóbizottság: elnök: Fogarasi Béla akadémikus, titkár: Obál Ferenc az orvostudományok kandidátusa, tagok: Szabó Imre akadémiai levelező tag (jogász), Nagy Sándor és Székely Endréné a neveléstudományok (közelebbről didaktika) kandidátusai, Tolnai Gábor akadémiai levelező tag (irodalomtörténész).

A kiküldött bírálóbizottság kiindulva a lélektan tudományának hazai helyzetéből, megállapította, hogy nevezett értekezése komoly tudományos törekvéstről és elismerésre méltó igényességről tanúskodik. Ez értéket és haladást jelent a pszichológia tudomány számára. A bírálóbizottság hangsúlyozni kívánja, hogy – annak ellenére, hogy a munka módszertani jellegű – a jelölt egyes határterületi kérdésekben nem fejt ki elég világosan elvi álláspontját. A bírálóbizottság nézete szerint a jelölt válaszában részben elismerte az elhangzott észrevételek és kritikai ellenvetések helyességét, kívánatos azonban, hogy a munka végleges formába öntésekor – különösen az alapkérdésekben – még nagyobb mértékben vegye ezeket tekintetbe. Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúan javasolja a TMB-nek,

hogy Kardos Lajos elvtárs részére a neveléstudományok (lélektan) doktora fokozatot ítélje oda.”

Hogy a harmadik opponensnek, Went István fiziológusnak a nevét is elfelejtettem, mai tudásom alapján sem csodálkozom. Kutatásai még távolról sem kapcsolódtak Kardos disszertációjához. A bírálóbizottság személyeire vonatkozó felejtésem összetett. Voltak, akiknek előadásait hallgattam, és voltak nekem ismeretlenek. Mondhatnám, hogy az előbbieket ezért, az utóbbiakat azért. A TMB ugyancsak 1955. június 29-én tartott plenáris ülésének jegyzőkönyve szerint miután „Tolnai Gábor TMB-tag ismerteti a bírálóbizottság javaslatát, Mátrai László, mint az értekezés egyik opponense, méltatja az értekezést. Javasolja, hogy nyomtatásban történő megjelenés esetén a felvetett helyesbítéseket építse be a műbe.” A TMB döntése ugyancsak egyhangú volt.

Sajnos, az opponensi vélemények és a jelölt válaszában szövege nincsenek meg az MTA Levéltárában. De a disszertáció hozzáférhető az MTA kézirattárában. A belőle megszülető könyv: *A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások* 1957-ben jelent meg, amit annak idején már diplomásként vehettem kezembe. Meglehet, akkor nem tűnt fel, hogy Kardos a címet megváltoztatta: előrehozta a lélektant, egyben az alapproblémák beiktatásával több félreértést eloszlatott. Alapproblémák helyett alapjelenségek alighanem még találóból lett volna. Arra vállalkozott, hogy a feltételes reflexről szóló pavlovi tanítás magyarul sem első, sőt nem is második ismertetése után, kifejtse a lelki jelenség és a magasabb idegműködés viszonyát. Bemutatta, hogyan kapcsolhatók össze Pavlov munkái a megismerési folyamatok három csoportjával: érzékeléssel, emlékezéssel, gondolkodással és beszéddel. A könyvben ezeket, tovább növelve a jelentős terjedelmet, kiegészítette a képzelet, illetve külön zárófejezetben az érzelmek és az akarat cselekvés bevonásával.

Amennyire gúzsban táncolva egyáltalán képes lehetett, Kardos törekedett saját szemléletmódját érvényesíteni. Nem csak mai örömeire elhagyta a „polgári pszichológusok” kifejezést. Nem kerülhette el azonban, hogy miként a disszertációban, az érzékelés vizsgálata során, önkritikaként egyoldalúan elidőzzön a gestaltpszichológia „valóságtükrözést tagadó magvánál”. Közbeszúrom: közel húsz évet kellett Kardosnak várnia, hogy vaskos reprezentatív kötetben méltó módon mutathassa be az alaklélektan gazdag panorámáját. Visszatérve gúzsba kötött táncához, a képzelet, alvás, álom tárgyalásakor leszögezte, hogy a pszichoanalitikus álmelméletre nem térhet ki, ami diplomáciai szempontból, de csak abból volt elfogadható. Az első számú lektorra vált filozófus hangsúlyos igényét, a képzelet bemutatása során az ember állatétől eltérő anticipációjára utaló marxi reflexió idézésével elégitette ki. Ezt két Lenin-hivatkozás fogta közbe; az érzékletek valóságtükröző működéséről, meg a szó általánosító funkciójáról. Ám, ennyi is kevés volt. Így jelent meg a könyv utolsó oldalán a feltételes kapcsolatok és a dinamikus sztereotípiák szintéziseként kialakuló alkotó munkát emlegetve, váratlanul Lenin

ismét. Mert felismerte, „hogy még a matematikus munkájában is szerepe van a képzeletnek”. Áruzkodó, hogy a terjedelmes műben ez az egyetlen bibliográfia nélküli hely. Ha netán a lektor nem, Kardos Henri Poincaré-nak a század elején magyarul is megjelent három idevágó könyvéből természetesen minimum egyet ismert, és megkockáztatom, hogy Jacques Hadamard 1945-ben írott könyvének alap gondolatáról tudott. De nem rájuk volt szükség.

Egy mai olvasó bizonyára azon is megütközne, hogy a negyvenes évek utolsó, az ötvenes évek első éveiben publikált, tárgyba vágó, nyugati neuro-, illetve pszichofiziológiai meg más kutatásokat Kardos mellőzte, mintha nem is léteztek volna. Valóban, errefelé akkor tényleg nem is léteztek. Holott elvben már akkor is – pedig hol volt még az e-mail meg a Skype – a tudósnak sokszor több közössége volt a Föld másik részén élő kollégájával, mint legközelebbi szomszédjával. Gyakorlatban azonban még a szomszédtól is tanácsos volt ódzkodni, amit a szomszéd is jól tudott. Kerekdeden zárttá ekként vált a kialakított rendszer.

*

Az egyetem padjaiban, a legtöbb pszichológusjelöltet, de később a már végzett szakmabelit is remélhetőn nagy elszánások és vágyak fűtik. A pszichológiát inkább kalandos szenzációként éli át, ami irigylésre méltó képességekkel ruház fel, semmint diszciplínaként. Szárnyalni szeretne, de látnia kellett, hogy a pszichológia professzora sok mindent tesz, de nem szárnyal. Sőt, már-már groteszk és zavaró volt, ahogy a tárgyat prezentálta. Szó szerint órákig időzött olyan maguktól értetődő dolgokon, mint mit jelent látni és megfigyelni. De ez még hagyján, mármint, ha rájövünk, hogy semmi sem értetődik magától. Mintha Kardos nem bízott volna abban, hogy úgy amennyire mégiscsak felnőttkorba lépő emberek megértik a mindennapi szavakat. Többször visszatérő aggályossággal fejtegette, mit jelent az állítás: kinyújtom a karom. És egyszer csak, kinek néhány év kell hozzá, kinek az örökkévalóság sem elegendő, ráébredünk valamire. Csak az lehet ilyen bizalmatlan abban, hogy megértik-e mások, aki maga is keservesen átélte, mit tesz megérteni; mélyére hatolni a szavak jelentésével együtt a jelenségeknek. Azt akartam mondani, hogy akár a legegyszerűbb jelenségeknek. De éppen az efféle osztályozás megkérdőjelezése volt Kardos attitűdjének lényege. Csak a pályán kívüli tekintet szemlélheti úgy, hogy a tudomány jelenségei két külön címkézett tárlóban várakoznak. Az egyikben az egyszerűek, amelyekhez komoly minőség rangján alulinak tartjuk akár közeledni is, ráhagyva a kezdőkre és kiskaliberűekre: hadd pepecselgessenek. A másikban a bonyolultak, az igazi kutatóknak, azaz nekünk. Kardos arra tanított, hogy dolgunk addig bűvárolni a futó pillantásra legegyszerűbbnek tűnő jelenséget, amíg az összes csalfa evidenciánkat meg nem kérdőjeleztük.

A folyamat a diploma kézhezvétele után még jócskán tartott. Kardos elindított egy pályán, amelyen az ember megtanul egy-egy pszichológiai jelenséget észrevenni, kézbe venni, aprólékosan babrálni vele. Ahogy ő mondta sokszor: ráeszmélni. Mármint arra, hogy mire való, mi minden vezethető rá vissza, és honnan eredhet. Ráeszmélni azonban csak úgy lehet, ha – ugyancsak az ő kifejezésével – fegyelmezetten gondolkodunk. Hiszen a diszciplína legalább annyira jelent tudást/oktatást, mint fegyelmet. Az elme fegyelmezett működését. Kardos végül rászoktatott, hogy gyanakodva fogadjak mégoly tetszetős állítást is, ha a kifejtés/érvelés zavaros vagy/és hézagos, ha nem hitelesen okadatolt, és – ez talán már az én következtetésem – ha híján van minden eleganciának.

Írásai köd- és gőzmentesek; lucidusak. A zavaros gondolatok annak is azok, aki gondolja, de nem meggondolja őket. Nincs valamirevaló tudományos teljesítmény a munka kifejezőképes végigvitele nélkül. Soha belenyugodni, hogy a dolgok úgy vannak, és olyan nyilvánvalók, ahogy a mindennapi naiv pszichológia komfortja elhitetni kívánja. De nem hinni, hogy szakszerűen átvilágítottuk őket, amíg tiszta prezentálásukra képtelenek vagyunk. Amikor Kardos mintegy másfél évtized után hazatért, és megírta első magyar nyelvű tanulmányát, önmaga szigorú olvasójaként felismerte, hogy meg kell tanulnia magyarul is írni. Azok a bizonyos négyflekkes tárcák tehát, mint immár könnyed ujjgyakorlatok, a saját magán végzett sikeres munkálkodás visszaigazolása (is). Műves csiszolás, az eszközök szüntelen ápolása a mesterség gyakorlásának elengedhetetlen feltétele.

Ugyanaz a figyelmesség, amely kísérletei megtervezését, az eredmények értelmezését; ugyanaz a figyelem, amely az általa szerkesztett összefoglaló kötetek kivitelezését jellemzi, bármiféle jelentésvesztés nélkül kijutott mások munkáinak is. Innen a tanulmányzámba menő lektori és opponensi vélemények. Elég csak a terjedelmükre nézni, hogy belássuk, miért volt szükséges hozzájuk jókora időre. A bennük található elemzéseknek, eltérő tematikájuk ellenére egységes az üzenetük. Viszonyunk a teljesítményhez kizárólag érdembeli-tárgyi lehet. A mégoly szigorú kritikái megjegyzések ezért is voltak indulat- és kinyilatkoztatásmentesek. Még élüket is a tolerancia vonta be. Kardos megkímélt attól, hogy a tudományt, tágabban a szakmát személyek küzdőterével azonosítsuk. Nem az én-, hanem a tárgyvédelemé a döntő szó.

A pszichológia művelése, akár alap- vagy alkalmazott kutatásként, akár közvetlen praxisként, mindig a részletek művelése. Mielőtt az egyetem padjaiba kerültünk volna, egy dolgot borzasztó erősen megtanultunk. Isten ments, hogy a részletekbe vesszünk! Annak az attitűdnek a felszólítására, amelyet körvonalazni próbálok, legalább ilyen nyomatékosan meg kell tanulnunk félni, nehogy az egészből vesszünk bele! A mindig ellentmondásokkal teli lehetőségek mérlegelése kizárja a csalhatatlan biztonságot. Innen is a tolerancia minden szakmai kérdés eltérő, akár saját meggyőződésétől eltérő kezelése iránt. Ehhez az elvszerű nyitottsághoz párosult az egyetlen elzárkózásra utaló szemléleti elem. Óvakodjunk

mindentől, ami egyszerre kerüli el annak kockázatát, hogy a tények megcáfolhas-
sák és azt az üdvös állapotot, hogy netán megerősíthessék. A túl szép, a várako-
zásoknak mindenben megfelelő eredmények gyanúsak. Ne hagyjuk rá magun-
kat sikerélményünkre. Keressük, hol vétettük el, hogy minden ennyire stimmel.
Nemhogy egy nagy jelentőségű új felismerés, akár egy közhely igazolása is hiba-
lehetőségek sorától terhes.

A kiolvasott vonások mind a kompetencia gyűjtőfogalmának részei. Preg-
nansan szemléltetik, milyen elválaszthatatlanul összefügg a szakma művelése a
tudományos véleményalkotás kompetenciájával. Felszólítanak a megszerzésére.
Pontosabban, ami kizárólag tőlünk függ; a törekvésre, a beállítódásra, a ráhango-
lódásra. Ez az, amiben múgond, azaz életpályánk hiteles művelésének és önma-
gunk kiművelésének gondja találkozik.

KETTŐ

Ha sok minden máshogy történt volna, mint egyetemi éveim előtt, alatt és után,
emlékeim sem így alakultak volna. És, hogy csak egyet említsek meg: Mérei Fe-
renc is tanárom lehetett volna. Ám neve említése is elkerülendő volt. És egyszer
csak, már jócskán utolsó éves voltam (1956 tavaszán), Kardos szemináriumán,
kisebb csodaként ott ült maga Mérei. Többévi állástalanságot követően, nagyon
nem függetlenül a politikai mozgások következményeitől, munkatársként a tan-
székre helyezték. A híre mintegy mitológiai alakként megelőzte őt. Tudtuk, hogy
Párizsban Henri Wallon tanítványa volt. Hogy munkaszolgálatosként ment el, és
a Vörös Hadsereg tisztjeként tért vissza, ami mégsem volt tipikus. Az általa ala-
pított országos intézet igazgatója lett. Ebben vitathatatlan kutatói és menedzseri
kiválósága mellett politikai közszerepvállalása sem volt elhanyagolható. Ő volt
az egyetlen pszichológus, aki Kossuth-díjat kapott. Vesztére azonban esze ágá-
ban sem volt úgy viselkedni, mintha elfelejtette volna mindazt, amit megtanult.
Szembekerült az aktuális szovjet vonallal, intézetét szétzavarták, és őt kizárták
a pártból. Több éven át csak fordítóként dolgozhatott, de azt se a saját nevé-
n. A pártközpontban, továbbá szerte itt meg ott, annyi ellenséget szerzett, vagy/és
annyira félték ármányos hatásától, hogy a tanítástól továbbra is eltiltották. Ennyi
önmagában is bőven elegendő lett volna, hogy megkülönböztetett figyelemben
részessítsem.

Mérei kis termetű, vézna férfi volt. Szemben a magasabb és tíz évvel idősebb
Kardossal, akinek finom arcvonásait és elegáns tartását – véltem – lett volna oka
Méreinek megirigyelnie. De nem hiszem, hogy így érzett volna. Amint megszól-
lalt, minimum egyenrangú volt előnyösebb megjelenésű és helyzetű partnereivel.
Sajnos, csak rövid ideig ismerkedhettem vele. Egy újabb – itteni szokás szerint –
kedvezőtlen politikai fordulat, egy újabb kihívás most már szabadságától is meg-

fosztotta. Nem számolom, hogy évekkel túl az ötvenedikén, hányadszor kellett pályáját újrakezdenie. És kényszerűen távol egyetemről, kutatóintézetéről hamarosan ismét körülötte forgott, ha nem is a világ, de sok-sok fiatal és kevésbé fiatal. Magam nem tartoztam szűkebb köréhez. Nem váltam tanítványává. De Szege-den, Budapesten és szeretett Párizsában több szimpóziumon, konferencián vele együtt közreműködve, módomból nyílt az évtizednél hosszabb ideje megszakított, alig megkezdett beszélgetések folytatására. Továbbá, a szó több értelmében friss írásai olvasására. Semmi nem volt bennük, ami nem odavaló és minden bennük volt, aminek ott a helye. Mondanám franciás eleganciájú, tisztán érthető írások, ha nem olvastam volna Jacques Lacan kifejezetten francia, viszont nem annyira így jellemezhető munkáit.

A szöveg világossága, megmunkáltsága összeköti Kardost és Méreit, jóllehet a konstanciajelenségek, a lokomóció és manipuláció viszonyát jól formáltnak bemutatni más, mint a sokkal szélesebb kör érdeklődésére számot tartó (társas, klinikai vagy művészet) pszichológiai jelenségeket. Oly eltérő tárgyú-tartalmú munkásságukat a közfelfogás szerint legfeljebb a pszichológia gyűjtőnév okán említhetjük együtt. Előrebocsátva: a közfelfogás – nem először – hamis. Kettejük munkájának javát, minden különbség ellenére, a mélységesen közös szellemiség: szemlélet hatja át.

A bizonyító erejű konklúzióhoz meglehetősen megdöbbentő módon, különös kerülőúton, Mérei munkásságának utolsó szakaszából, művészetpszichológiai tanulmányain át jutok el. Nem a művészi tehetség természete, nem is a befogadási folyamat empirikus megismerése foglalkoztatta. Magában a már kész műben lap-pangó pszichológiai rétegek feltárása izgatta. Azon kívül, hogy az irodalom élvezet, belefeledkezés forrása, „érzékeny megfigyelésekből szőtt emberi dokumentum” is. Kitérített megfigyelések dokumentuma az életről. Az életről, amelyről az írók többet tudnak, mint a pszichológusok. Mérei a lélektani másodjelentést úgy kívánta kitapintani, hogy elemezte azt az „emberismereti tájékozódási rendszert”, amelyben az író meghatározta alakjait.

Mielőtt a személyiség- és szociálpszichológia létrejött volna, magától értetődőnek tűnt Szophoklészről, Shakespeare-től, Dosztojevszkijről tanulni a pszichológiát. De attitűdökről, emberi csoportokról, nemi szerepekről, rejtett késztetésekről a jelentős regények, elbeszélések, drámák, filmek ma is többet árulnak el – hallható gyakran –, mint az egész (szociál)pszichológia. Az efféle észrevételek Mérei pszichológusi önértékét aligha sértették. Felfogása szerint az irodalom és a film az embert olyan valóságmezőben mutatja meg, amely nem fedti teljesen sem a mindennapi, sem a klinikai valóságot. A pszichológusnak éppen a metaforikusan megemelt valóság szintjén kínál új tapasztalatokat.

Csakhogy e megemelt valóság szinthez sem meríthetők máshonnan az információk, mint a mindennapi valóságból, amelyben élünk. A sorsok, helyzetek, konfliktusok ábrázolásakor senki sem vonhatja ki magát azon feltételek alól,

amelyek személyek észlelésekor, a róluk való benyomások kialakulásakor hatnak. Éppen emiatt szociálpszichológiai szempontból a műalkotások úgy tekinthetők, mint(ha) személyek (volnának). A műalkotás egyetemes sajátossága, hogy szerkezete felszólít az emberi élet tartalmainak mozgósítására, a mű megszemélyesítésére. Mintha személyek tulajdonságait testesítenék meg: lelki állapotot, jellemvonást, attitűdöt és értékeket, motivációt, személyközi kapcsolatokat. Teljes életsorsokat. A jelek szerint Mérei tételesen nem ismerte ezt az elgondolást, mégis nagyon közel állt hozzá. Alaptétele, hogy „egy irodalmi mű hőjét minden típusba sorolásnál jobban jellemez az, ahogyan feszültségét szabályozza”. Ténylegesen azonban a fókuszát jóval szélesebbre állította.

Leírta Louis Aragont, aki egy időben „keménykalapot és nagy tömött bajuszt viselt, a burzsoá ostobaság cégéréként”. Egyik oldalon tehát a jelentékeny művész, a másikon a kispolgár paródiája és allegóriája. Pontosabban, az egyik, amint átmegy a másikba.

Ferdinand Cheval, a postás. A békés levélhordó – hallucináció és álom hatására – nekilát az Eszményi Palota építésének. Több mint három évtizeden keresztül, levélhordói útja közben gyűjtögette a köveket és épített, nem éppen a funkcionális szellemében. Egyik oldalon a postás, a másikon valaki egészen más. A kettő ismét egymást folytonosan váltogatva.

Antonin Artaud, a kegyetlen színház megalapítója. A Sorbonne-on tart előadást *A színház és a pestis* címen. „Szépen megfogalmazott, tudós mondatait” egyszer csak félbeszakította, és a pestisben haldoklót jelenítette meg. Egyik szerepében Artaud, az egyetemi miliőhöz igazodó, másik szerepében egy ijesztő vég(letes) állapotba került figura. Értelemszerűen megőrizve a lehetőséget és képességet, hogy bármikor visszaváltson a korábbi mintára.

René Crevel, a költő elalszik, és alvás közben a zsoltárok hangvételével beszél, egy kerek történetet elmondva. Valaki tehát átalakul mássá, költőből alvó lesz, de eltérően a szokástól, alvó szerepében is költőként, mesemondóként viselkedik.

A szürrealisták, mindenekelőtt Salvador Dalí szimulálják a pszichóziát alkotás közben. Az empátiára törekvés megfordul: nem a beteg igyekszik a normálishoz eljutni, hanem „a beteges által kísértett normalitás segíti” kóros feszültségének levezetésére. Vagyis: a művész alkotás közben felveszi a (paranoiás) elmebeteg szerepét, egyben kritikailag kezeli azt, kívül helyezkedik rajta. A szürrealizmusnak, a legilletékesebbtől: André Bretontól tudjuk, a már részletesen kidolgozott pszichoanalízis ihlető forrása volt. Ugyanakkor, a hódító expresszionista dráma hatására Jacob L. Moreno létrehozta a Rögtönzések Színházát, majd belőle a pszichodramát. Egyfelől tehát, annyiban észlelünk kettős alakzatot, hogy hol a tudományos tanból lesz művészet, hol a művészetből tudományos tan, másfelől, ez utóbbi lényege az „olyan mintha” mechanizmusa. Azaz, valami vagy valaki úgy őrzi meg eredeti mivoltát, hogy időlegesen mássá alakul, nagy indulati feszültségek elvezetését lehetővé téve.

Mindaz, amit kiemeltem, és rövid értelmezéssel láttam el, maga is átvétel volt. Mérei a szürrealizmusra és expresszionizmusra vonatkozó gazdag forrásokból válogatott. Nem véletlenül. Szemléletmódjára jellemzőn, zökkenőmentesen illeszkedett meghatározott művek hőseinek elemzéseikhez.

Marmeladov címzetes tanácsos – Fjodor Mihajloviics Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésében* – részeges, züllött alakká válik. Amint hazafelé támo lyog, elüti egy lovas kocsit. Hazaszállítják. A vérbe fagyott, rongyos Marmeladov az utcárokra kikergetett lánya karjaiban hal meg. „Ezen a pieta-képen a prostituált kapja a Madonna, a züllött részeges halott pedig a Megváltó szerepét.” Az átalakulás ellentétes minőségbe csap át. Kielezeten: a jóból rossz lesz, hogy aztán a meghasonlott világban ismét a jó jelképévé magasztosodjon.

Vautrin egyik alakváltozása – egy Honoré de Balzac-történet címe. Vautrin a Double kapcsolatát igyekszik megvalósítani. A megkettőző hasonmás nem kóros vízió, mint Dosztojevszkij *Goljadkin* uráé, nem is misztikus megkettőzős, mint Oscar Wilde-nál *Dorian Grayé*, hanem tényleges személy. A lényeg, hogy Vautrin csak hasonmásával együtt alkot teljességet, kerekedik egységgé, mivel ebben a másikban valósul meg az „alapszemély nosztalgiaja”. Egyben a formális és informális viszonya tükröződik a Double játékában, ahogy az informális hat a formálisra.

A fiatal Kassák Lajos fűtőházi napszámosmunkát végez. Úgy érzi, kelepcebe csalták. Kocsmában keres kárpótlást. Egy ízben megrendeli az összes kocsonyát, és tényerostól sorjában odavágja a tisztaszoba falának. A tehetségét próbálgató festő-költő, a hazai avantgarde leendő vezére, egyfelől az autonómiáján esett sérelemért alkoholba menekülő, másfelől romboló dühkitörésekkel lázadó. Ugyanakkor kettősség mindkét szerepben külön-külön is. Avantgarde művészeknek lenni annyi, mint a művészetben belül – jó esetben is huzamos ideig – marginális helyzetet elfoglalni. Viszont művészetben kívülről nézve mégiscsak őrzik a belül álló státusát. Az eszeveszett részeg dühöngő teljesen kívül áll a társadalmon, de az, aki előbb kifizeti a várható kár árát, hogy „urak szobáját kipingálhassa”, és aki utóbb beépíti mindezt művészi fejlődésébe, ismét belülré manőverezte magát.

Krúdy Gyula hőse, az előkelő ezredes az *Arabs szürkében* párbajra készül egy lenézett kis firkással. Felkeresi azokat a helyeket, ahol ellenfele meg szokott fordulni, és azokat a szegényes ételeket fogyasztja el, amiket ő. De a leereszkedő azonosulásban túl messze megy. Fokozatosan átveszi ellenfele szerepét. A rettegett párbajhős már képtelen visszatérni korábbi önmagához, ami halálát okozza. Az indulati feszültséget azonosulással levezető végzetes átváltozás zajlik tehát le. A fölérendelt alárendeltté, a feltétlen autoritás elbizonytalanodott függő lényé; az élő holtta válik.

Saulus, a fanatikus zsidó – Mészöly Miklós hőse – életének értelme az azonosulás az eszmével, amelynek elkötelezte magát. Minden kétértelműség létében kérdőjelezi meg, amit azzal véd ki, hogy még egyértelműbben azonosul az eszmé-

vel, és üldözi annak ellenfeleit. Amikor azonban Saulust olyan tapasztalatok érik, amelyek zavart keltenek e mechanizmusban, ambivalenssé válik. Nagy feszültségét most is azonosulással kívánja csökkenteni. A korábbi keresztényüldöző számára azonban csak a kereszténység maradt. Azonosulás az üldözöttel. Saulusból Paulus lett. A fordulat úgy játszódott le, hogy bár a viselkedés tartalmi előjele az ellenkezőjébe váltott, maga a személyiség szerkezet ugyanaz maradt. Teljes átváltozás a teljes alakállandóság hátterén.

Franz Kafka *Ítéletében* a fiú áll szemben az apával. Az apáé az autoritás. Nemzedéki szerepkonfliktus van közte és a fia között. A fiú végül is elfogadja, és önmagán végrehajtja apja ítéletét. Végérvényesen és végzetesen visszaalakul engedelmes gyerekké, helyreállítva az apai tekintélyt, a családi harmóniát. A páros kapcsolatban eredetileg kiosztott szerepek megbomlani készülő egysége úgy áll helyre, hogy azt az egyik fél halála teszi megváltoztathatatlanná. Ami viszont magának a kapcsolatnak a legvégletesebb felbontása-felmondása.

Kafka *Átváltozásának* már a címe is sokatmondó. Az elbeszélés hőse hatalmas bogárrá alakul át. A konfliktust önmagával és környezetével az okozza, hogy miközben felfedezi a bogárlét örömeit, nem szűnik meg az ember múlt emlékeivel együtt élni. Emberré mégsem tud visszaalakulni, hiába élnek az emlékei. Kimondani képtelen őket. Bogárnak viszont túl emberi. Amikor valaki belülről nézve ennyire kívül van és kívülről nézve ennyire belül, a megoldás csak saját egzisztenciájának elpusztítása lehet. Azaz a hatalmas feszültséget kibékítő egységbe szerveződés: az új alak csak mint holt test jelenhet meg.

Ingmar Bergman *Rítusának* vizsgálóbírója a kívülálló, a be nem avatott gyanakvásával közelít a művészethez. Indiszkkrét, értetlen faggatózása a három pantomimesből agressziót vált ki. Lenéznek, megalázzák. A feszültséget a bíró úgy viseli el, hogy egyre inkább azonosul nyomozása tárgyával. De az ár a bírói szerep feladása. Bíróból átváltozás valami egész mássá. A távolság társadalmi helyzetében és életkorában túl nagy. Szívroham végez vele.

Werner Herzog *Kasparja* sötét pinceodúban él, magatehetetlenül tizenhat évig. Beszélni, járni nem tud. Az „ember” kiviszi innen, és a város úgy dönt, taníttatja a különös lelencet. Meghökkenítő sikerrel. Az állati szinten tartott visszamaradt serdülőből éles elméjű fiatalemberré válik. De hiába az átalakulás, a teljes alakváltás. Továbbra is kirekesztett marad: „el vagyok távolítva mindentől”. Az eredeti minta a tudatos belátásnak kifejezetten magas szintjén őrzi meg magát. Kaspar változatlanul nem való az emberek közé. Átlát rajtuk: „olyanok, mint a farkasok”. Ezt ő mondja, aki nemrég még úgy tűnt, közelebb van az állatokhoz, mint az emberekhez. Élete első tizenhat évében azért volt kirekesztett, mert annyira az emberek alatt állt, most pedig azért, mert följük került.

A szerfelett heterogén témájú művészetpszichológiai tanulmányok tehát a lényegüket illetően egységeselek. Következésképpen egy gestaltpszichológiai alapelveket érvényesítenek. Az átstrukturálódást. Mérei a jelentésátváltoztató szempontcse-

re, az alak és háttér helycseréje, az egység felbomlása és új egységbe szerveződése, a kettősségből felépülő egység egymásba átbillenése megannyi változatát mutatta fel. Másképpen fogalmazva, viszonylag szuverén terepre lett, amelyben az emberi viselkedés – ami mindig társas viselkedés – sokat eláruló határhelyzetben figyelhető meg. Minden változatossága ellenére a viselkedés működési jegyeit Gestalt-állandó jellemzi.

A következetesség Mérei korábbi munkásságát is áthatotta. A *Szondi teszt* – alighanem Mérei első empirikus vizsgálata szerint – eredményei a „társadalmi státus vetületei”. A teszt jelentése tehát átváltozik. Olyan alakzat, ami ösztönfeszültségnek látszik, átalakul „a társadalmi rétegek ízléskülönbségévé”. A *Rorschach-teszt* felszólító jellegét meghatározó formai tényezők között az alak és háttér viszonyát magától értetődően elsőként nevezte meg. A gyermeki *kettős tudat* a nagyóvodások sajátja. Tudják, hogy a szobaszőnyeg nem repül, és nincs az a varázsszó, ami a királyfit varanggyá tehetné, ám a mesét befogadva, izgatottan várják, hogy a repülő szőnyeg utasával eljusson céljához, a varangy pedig visszaváltozzon királyfivá. Az átváltozás korlátlan lehetőség és bűvös vonzerő – tanulhatták meg nemzedékek Binét Ágnessel együtt írt *Gyermekpszichológiájából*.

A vérbeli Mérei-brand, az *együttes élmény* ugyancsak az átstrukturálódás keretében jelenik meg. A vezető átveszi a csoport hagyományait (alakváltás az egyik, alakállandóság a másik oldalon), miközben ő lesz a cselekvési modell (alakörzés az egyik, alakváltás a másik oldalon). Majd a következő szakaszban a vezető azal örzi meg készségét, hogy a mintavételben éppoly gyors, mint a mintakövetésben. Az újabb átszerveződés következménye az a különös helyzet, hogy „a vezető továbbra is parancsol, de cselekvésének azok a modelljei, akiknek parancsol. Úgy is mondhatjuk, hogy rájuk parancsolja a saját hagyományait.” A vezető tehát enged a csoport szokásainak, hogy a tagok engedelmeskedjenek neki. „Ha létezik Gestalt-jelenség, akkor az az együttes élmény” – jegyezte meg Mérei a *Lélektani Napló* 2. kötetében.

Kardos és Mérei munkásságát tehát egyaránt áthatotta az alaklélektani szemlélet. Az egészben éppen azt a többletet, azt az új minőséget mutatták ki, ami nem egyenlő a részek pusztá összegével. Kardos terepe, amelyben ezt a szemléletet érvényesítette, az érzékelési meg a többi megismerési folyamat általános lélektana volt. A megközelítés hűvös tárgyilagosságát kevesebb veszély fenyegette, mint Mérei eleve forróbb terepén. Wallon tanítványaként, a társas szempontot előtérbe helyezve elsősorban nem maga a szerveződés, hanem az átszerveződés nyűgözte le. Meghatározóan az invarianciákon belüli variancia és a varianciákban fellelhető invariancia felkutatásában. Amint élete végén egy videóinterjúban bevallotta, mindebben „nyugtalanságára”, feszültségeire, ambivalenciáira, azonosulásaira is választ keresett. A legkevesebb, amit hozzátehetnek: nem áll(t) egyedül.

HÁROM

A Kardos-szemináriumon (úgy látszik, minden út idevezet) egy idő után megjelent Marton Magda. Törekeny alkatára rácáfoló dinamikus megszólalásaiból sugárzott felkészültsége. Amikor évekkkel később az akkor már MTA Gyermeklélektani (hamarosan Pszichológiai) Intézetébe kerültem, Marton Magda, azaz Madi, ahogy nem kimondott jóakaróit beleértve, mindenki szólitotta, az általános pszichológiai csoport animátora volt. Egész más csoport tagjaként, meglehetősen távoli kollégájává váltam. Jó néhány év kellett, amíg a távolság Madi sokoldalú érdeklődése, informális és formális alkalmakkor egyaránt megmutatkozó konstruktivitása jócskán csökkentette a távolságot. Az együttműködés eredménye az 1978-tól publikált több tanulmánykötet és 1981-es alapításától negyedszázadon át a *Pszichológia*, egykori intézetünk egykori folyóirata lett.

A személyiségtipusok és a nemzetközi rangú primátatudatás, a téri konstanca, formalítás és szófelismerés, az érdekes történet olvasása és Harkai Schiller Pál csimpánzkísérleteinek újraértékelése, az önindított, célra irányuló viselkedés szerveződése és a pszichopatológia, a képjelentés-szójelentés kialakulása és az elektrográfia, a perceptuális tanulás és az éntudat kialakulása. Íme, néhány alapvető címszó Madi kutatásainak leltárából. Tendenciózan úgy válogattam az és szócskával összekötött párokat, hogy egymástól meglehetősen távolálló jelenségek kerüljenek egymás mellé.

E tematikai sokféleséget azonban szilárd kapcsok tartják össze. Talán a legszembetűnőbb, hogy az adott pszichológiai jelenséget úgy tegyük megfoghatóbbá, úgy keressük és mutassuk meg funkcióját a kiteljesedett emberi lelki háztartásban, ha éppen rézuszmajmot vagy csimpánzt, netán csecsemőt vizsgálunk is elektrográfiai eljárások segítségével, hogy a jelenségért felelős idegrendszeri részmechanizmusokhoz annyira minuciózusan férjünk hozzá, amennyire lehetséges. Csak zárójelben említem meg, maguknak az eljárásoknak a pszichológia – ha szabad így mondanom – szolgálatába állításában betöltött kezdeményező szerepet.

Messze több ez azonban a sok leleményt és állhatatosságot követelő technika bevezetésénél, és több mint a mára elcsépelet interdiszciplinaritás szem előtt tartása. És több mint kitarató szemelgetés a meglehetősen tágra vont szakirodalomban, bár semmi okát nem látom, hogy ezt eleve ne tartsam erénynek. Ám több, folyamatos integratív vállalkozást láthattam, amelyben Madi, jobb hasonlatot nem találok, részben úgy jár el, mint a mozaikképet apró mozaikokból összeállító kézműves szakmunkás. Minden egyes pici darabkát kitéve figyelembe részesít, hogy pontosan és szépen be tudja rakni a megfelelő helyre. De itt vége a hasonlóságnak. Míg a mozaikmunkás kizárólag csak arra az egy mozaikkockára összpontosít, amivel a megadott feladat szerint éppen dolga van, anélkül, hogy az egész mozaikot maga előtt látná, ezúttal az aprómunkában magát cseppet sem kí-

mélő adja a feladatot magának úgy, hogy egyúttal az egész mozaikot megjeleníti. Így tanúja lehettem, amint egy-egy, nem különösebben figyelemre méltó adalék jelentékeny új egységgé állt össze.

Madi meglehetősen erőteljesen forgatta Occam borotváját. Legyen bármilyen divatos a kognitív pszichológia, ha valami megmagyarázható empirikusan bizonyított egyszerűbb, ez esetben helyénvaló a kifejezés: megfoghatóbb képlettel, a bonyolultabbak bevezetése nemcsak gazdaságtalan, de zavarkeltő is. Nyomban korrigálnom kell: ha valaki követi Madi sokrétűen dokumentált érvrendszerét, a központi motoros reprezentáció teljesítményeit mindennek fogja találni, de egyszerűnek bizonyosan nem. Sőt, éppen az válik láthatóvá, hogy a „magasabb rendű” mentális képződményhez mérve alacsonyabb rendű motoriumnak mi minden köszönhető. Egyszersmind nyilvánvaló a törekvés: az egyed önmagára vonatkozó preverbális (aktív nyelvi teljesítményt, reflektált tudatosságot nem feltételező) ismereteinek természetét bemutatva, az idegrendszeri reprezentáció többszintű, funkcionális rendszerét jellemezve, eljutva az én első képzetei lehorgonyzásának módjához, csökkenteni az énsz pszichológiát felpuffasztó sok szót, szót, szót.

Pszichologizálok egy keveset. Az, hogy a kirajzolódó emberkép kevésbé mentalisztikus-kognitivistá, mint a közelmúlt vagy akár még mai főáramlat, jól beleilleg abba a nonkonformizmusba, amit kinek-kinek módja lehetett megtapasztalnia Madinál. Egyben, és ez fontosabb, tükrözi azt a – nincs jobb szavam – zsigerekből jövő, testteli valóságérzéklet, amely őt magukra a megtapasztalt tényleges jelenségekre irányítja. Túl az általános fogékonyságon, nem tudok szabadulni attól az életrajzi tényről, hogy – nyilván ebben sem adottságaitól függetlenül – az öninírt, célra irányuló mozgások, a látvánnyal egyenértékű kinesztetikus/taktilis folyamatok, a mozgásfantázia professzionális működésének mint balettnövendék, gyerekkorában mélységesen odaadta magát, mígnem egy súlyos betegség ezt az életutat lezárta előtte. De a reziduum és a megküzdés mindezzel nemcsak élet-, hanem emberkép formáló.

Megküzdnie, amúgy, később is volt mivel. Meghökkenem, amikor annak idején megtudtam, hogy a Kardos-szemináriumon Madi nem a tanszék valamiféle külső munkatársaként vett részt, mint megnyilvánulásainak érdeme alapján feltételeztem, hanem vendéghallgatóként. Ugyanis még nem volt diplomája. A fordulat évének áldatlan következményeként mint osztályidegent (az abszurditást nem részletezem) a pszichológia iránti kivételes elköteleződése és kiemelkedő intelligenciája ellenére vagy talán éppen azért(?), eltávolították a hallgatók közül. Végül, ő is Kardos tanítványaként, meglehetősen késéssel fejezhette be papíron is az egyetemét. Közben csak asszisztensként helyezkedhetett el (nehezen). Akárhogy számolom, ez nem, ahogy szokás mondani jó évtizeddel, hanem kifejezetten rosszsal rövidítette meg kutatói pályáját.

Amikor már kutatóként dolgozhatott, magától értetődő volt, hogy meghívták az egyetemre tanítani. Magától értetődő, amennyiben természetes, hogy a

kutatói felkészültség, érettség és eredményesség egyszersmind azt is jelentette, hogy volt mit átadnia a hallgatóknak. Bár a kutatói és az előadói kvalitások nem szükségképpen esnek egybe (hol van tudományos szellem, de nincs sváda, hol van sváda, de nincs elkötelezett komolyság, hol egyik sincs, csak státus van), Magdi szeretett és tudott tanítani. Anyaggazdagság, gondosság, világosság, megértetési szándék, frissesség, hatékonyság és közlésigény jellemezték – akkor is. Óráinak látogatottsága is igazolta. Mígnem – és ehhez nem kellett túl sok idő – más pozícióból ugyan, mint egykor, ezúttal ifjú, ám elszánt hallgató(k) zord ideológiai zsandárkodása (= feljelentése) következtében ismét eltávolították az egyetemről. Ha emlékezetem nem csal, ahogy ez a felsallangozó önminősítésekben azóta is oly kitűnő tájunkon szokás, az önmagát mindössze csak „nagyinak” jelölő generáció felbukkanásának idején. Valamikor a hatvanas évek belsejében jártunk. Utóbb ugyan jöttek fellazulóbb évek, sőt évtizedek, és hogy is fogalmazzak: ezúttal felnőtt kollégáink az egyetemen nem törték kezüket-lábukat, hogy Madi ott is elfoglalhassa a megillető helyet. Aligha azért, mert a hallgatók immár oly fergetegesen el voltak látva mindabból, amit nyújtani képes lett volna. Volt hallgatók százai nem tudhatják, mit vesztek. A tárgyi körülményeket figyelembe véve, ez minimum akkora méltatlanságnak ítéhető, mint az előző kettő együtt.

Egyazon pályán hosszasan játszva, volt-van módom tevékenységét és törekvéseit megtapasztalni a diszciplínák között, jobban mondva a diszciplínákban. A tudomány, tágabban a tudás diszciplína, de a diszciplína – tudom, már említettem – figyelem és fegyelem meg szokás is. Munkához, tárgyhoz való, kiművelt, lélekkel teli, vagy ha így jobban tetszik, libidinózus viszony. Tartás. Madi maga volt a két lábon járó lelkiismeret és éleselméjűség. Ha az ember megbarátkozott nem könnyű természetével (de így vagy úgy, kié az?), nagyon igyekeznie kellett, hogy kivonja magát példája alól. Hogy másként nézzen a pszichológiára, a kutatómunkára és önmagára, mint korábban. Ambivalens érzés talán, de kifejezetten jól konzervál.

Az első részhez felhasználtam Kardos Lajos a nevelő, túl az általános lélektan határain című, a *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1977-es évfolyam 1. számában közölt írásom több elemét. A Mérei Ferencnek szentelt második részben támaszkodtam *A mű egysége* című, a *Pszichológia* 1992-es évfolyam 2. számában közölt munkámra. A címet Stefan Zweig egyik könyvéből vettem át.